

Auhinnatöö

370253

Surnute põletamine
muistses bestis.

Auhinnatöö

1. aukind.

Beifeldt, Oswald

3. Aud. theol.

1. deto. 1928. a.
kuunustatud esimese
auhano väärtuses.

Autor: stud. thevt.

Osvald Beifeldt

Paaber
Tartu ülikooli Sekretär

Surnute põletamine
muistses Eestis.

„Kardom elavat surnut!”

AA
2511

D/371099

Handwritten text from the reverse side of the page, including fragments like "sch", "ll", "p", "To", "ji", "n", "P", "T", "u", "h", "s", "g", "i".

1.

Kirjandusest tarvitasin:

Hans Naumann, Primitive Gemein-
schaftskultur. Beiträge zur Volkskunde u.
Mythologie. Jena, 1921.

A. M. Tallgren, Euroopa muinasaeg
pronciatja algust ajaloolise ajani.
Tartu Üliu. Arkeol. Kab. Toimet. V. Tartus, 1927.

Besti kinnis muistised muinasaegud
ja poolajaloolised. Sissejuh. kirjut. prof. A.
M. Tallgren. Kirjeld.: Karu, Laid, Laur, Moora,
Parmas, Schmiechel, Vaas. Tartus, 1925.

A. M. Tallgren, Zur Archäologie Bestis
I-II. Dorpat, 1922, 1925.

Saaremaa ja Muhu muinasjäämu-
sed. Sissejuh. kirj. prof. A. M. Tallgren. Kirjeld. ütlõp.
Karu, Laur, Leuboen, Moora, Tiitsmaa, Vaas.
Tartus, 1924.

Paul Sartori, Feuer u. Licht im Toten-
gebrauche. Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde,
XVII. (1907).

Liv.-, Esth.- u. Kurl. Urkundenbuch, v. F. Ban-
ge. Bd. VII. § 690, 19. Riga, Moskau, 1881.

Heinrich's von Lettland Livländische
Chronik. ... aus d. Latin. übers. ... v. Ed. Pabst. Reval, 1867.

Fr. R. Kreutzwaldi Kalevipoeg. Lugulaul
esti muinasajast. Tallinnas, 1904.

R. Hausmann, Einleitung zur Abteilung
Archäologie. Katalog z. X. archäol. Kongress in
Riga 1896. Riga, 1896.

Dr. F. F. Wiedemann, Aus dem inneren
u. äusseren Leben der Esten. St. Petersburg, 1876.

M. F. Eisen, Eesti vana usk. Tar-
tus, 1926.

Lutz Mackensen, Die Entstehung des
Leichenbrandes. Zeitschrift für Ethnologie,
Jahrg. 55 (1923). Berlin, 1923.

H. Moora, Eestlaste kultuur muistel
iseisvõusajal. Tartus, 1926.

Reallexikon der Vorgeschichte, Heraus-
geg. v. Max Ebert. Bd. XIII. 1. Berlin 1928 („Süd-
stbaltikum“ - Estland, Lettland, Litauen).

Sisukorras:

Suunite põletamine käitlusel üleskerivate probleemide arutlus; printsiivne inimene, ta usk ja väärted muustast; praegimise ja mineviku; materise algus; ületamine põletamisele.

Suunite põletamine paralleelselt mat-
terisega muinasajal arkeoloogilisel valgusel
ajajärkude kaupa Eestis: kiviaeg, pronksiaeg,
rauaaeg (ajaloo mõlemad, vana- ja keskmine ja uus).
Muinasestlaaste vaimuline ja usuline
areng, suunite austamine ja ületamine
materisest põletamisele.

Pannustest suunite põletamine valgustu-
el.

Muid teateid suunite põletamisest ja
lõpusõna.

4.

Eesti muinasajaks nimelatakse
aega enne a. 1200., sest määritud ajast
pääle esineb meie maa ja rahva mineviku
üle juba kirjalikke dokumente. Viitavad
punduvad nii siis muinasajast.

Kust ammutatakse siis selleaja teadmised?
- Dokumentidena on rahvavarad: usk, laule,
kõused, pühad, kaevetud ja leitud tolleaja esemed,
tähtlipanekud liivkohtades jne. Nagu näeme
on materjali hulm suur, kuid enesest väga
kirju. Seda korraldada ja jaotada, püüda
vahet teha mis on tas muistsel ja mis hilje-
müst kultuurist mõjutatud, püüdes õiged
järeldusi teha, see on ülesanne muinaspöõlle
tegetsejale. Hilisema kultuuri - praegajaliselt
ristisuse - mõjud on sagelasti muinaskombid
nii rahvalikkus muutnud, et ka kogunud
muinasteadlase eksida võib. Uued kogu-

2.

bed leivad aga alati ainult siis kõige
paremini poolhoiu ja vastuõtu, ning levi-
vad kiiresti, kui neil ees on soodne pind.
Surnute põletamine ei oleud soome-sugu
rahvaste juures muinasajal üldiselt kom-
bens, kuid teda esines siiski mõnel ajajär-
gul. See komme tuli kuskilt mujalt Eestist,
ja levines sinu nagu me alamaal näeme, sest
kõige vanem aeg tundub ainult surnute mat-
mist. Nii peame surnute põletamise algust
otsima väljaspoolt, kuid pind selle vastu-
võtmisele ja levimisele Eestis pidi soodne
olema, muidu ei oleks ta sinu riigile pää-
senud. Kus tekkis surnute põletamise kom-
me, millal ja miks, neid küsimusi peame
alamaal käsitlema, enne kui arvame asja ennu
juurde, muidu jäävad meile selle kombe sü-
gavamad põhjused tundmaks. Kuid nendele
küsimustele vastuse andmine oleneb aga
muinasaja, n. n. primitiivse inimese ja ta
vaimu- ning usuolu tundmisest, sest muin-
sasimine ei ole, kes surnuid põletas ja

põletama hakkas.

Primitiivse inimese tundmises uuritakse loodusrahvaid, s.o. metsrahvaid, kes kultuuriga mitte sugugi, ehk õige vähe kokku on puutunud; tähelepanekud laste juures ja tüüa hingele, samuti kornbed ja vaated ning arvamusid maainimese juures, kes meile veel tänapäev osalt primitiivset esitab, on siin suure tähtsusega. Need tähelepanekud on näidanud, et primitiivsete inimeste elu on osaduselu (Gemeinschaftsleben), mille lähemad paralleelid on loomariigis mesilaste, sipelgate jt. juures. Nende asustamine, elamine, riided, majapidamine, nende tantsud ja mängud, kõik põhjendavad osadusel. Tööd ainult tehti niisama, kui see hädatarvilik oli. Primitiivse usk on hirina ja kartuse usk, kuid deemonite usk on selles valitsevas. Deemonite usk on arenenud aga edasilavate suunite usust, ja rüünaasimistest religioossus juurdubki suuniteus.

Surma ole ei tunne primitiivsed mitte, seepärast ei kardeta ka surma, vaid primitiivne uskudes, et ta pääle surma saab suurema võimu ja kindel olles enese edasiläämisse, lähub ta kartumatult enesetapmiseni. Küll aga kardetakse seda enamat surmuid. Surm on nende elus esimene pöörav sündmus. Nad ei hanna selle kausaalseid põhjuseid uurida, vaid toetuvad nagu väikesed lapsed, kes arvavad, et vasturuumid emal magab, ja psüühivad teda äratada, raputades, karjudes ja huludes. Magaja ja surm on primitiivsele inimesele sama. Kui äratamiskatsed tagajärgi ei anna, siis suureneb nende kartus, sest neil tekseb arvamine, et surm on tugevama kui elavad. Surm ei ole tahtevõimu sugugi kaotamine, ei — see on vaid tugevama. Just seepärast et surmast aru ei saadud, ei teatud, et elu kehas on lõppenu, ja usuti puht kehalist edasiläämist.

mist, kuid juba isesuguses olukorras: kül-
mana, tarretuna, näilikult öela liiku-
matuna, tumetunud sinivastumeda vär-
viga, tursununa, - siis ta väitüised ääsi-
kus surmu unes elusana ilmub, kõik süa-
dused, mis hiljem demoonitelt kandusid,
hinge mõistele aga ei kõlba. Surmu ta-
hab viisugusena olla: avaldades end
unenäguis jne. Ta ei kaota elava keha
süadusi - ja see ongi preannüüstiline -
- nagu see sünnib vast hingeeses. Ta
lahkub vaid initsiaalilt elavate hul-
gast koledate, üliinimlike ja dee-
monlikult elavate hulka. Nad saavad
üliinimlike väe ja on elavate vastu vai-
mlikud, tahtis neid eneste juurde viia.
Dualismi hinge ja ihu vahel pole mid
olemas.

Hauariitused ja paunused viivad
meid tagasi preannüüstismi aegadesse.
Surmatus ja hingedus pole mitte
identised, ning üks ei tingi teist. Sur-

nuteuss näitab usku edasilatuissse
 pääle surma kehaliselt, hingeta. Surm
 elab ja tahab nii edasi elada nagu
 ta elusana normaalselt elas. Ja va-
 jab sama tarbed surmuna mis ta elus-
 ki tarvitas; kui talle neid ei anta, tu-
 leb ta „kodukäijana“ ise neid otsima.
 Usk kodukäijatesse ja surmude hulku-
 mistesse täiesti kehaliselt, kasvab, mi-
 da enam fantaasia-, unenäo- ja vai-
 tumele areneb. Muutused surmukeha juu-
 res ei tekki mitte iseenesest, vaid surm
 enes tahtmise järel. Surmukeha balsa-
 mivimine ja mummifitseerimine
 egyptlaste juures, samuti kuivatamine
 sõõnede etnograafiliste rahvaste juures,
 neudegi koostete algus on preanimis-
 mis, nimelt et surm „elu“ jätkendada.
 On vale arvamine, kui paganate
 juures surmude austamises näha
 usku hinge surematusse. Austamise
 objekti - surmit - tõlgiti meie sõnaga

7.
"hing" - animus. Surmuid nähakse unes -
-surmu ei käi ise, vaid teema hing. Fuismene
näeb unes, et ta kusagil viibis, kuna är-
gates leiab enese voodis - järgelikult oli
see kes kusagil käis teema hing. Pritü-
tiivne aga miisugust vahet ei tee, sest
teema teada oli see teema ise kes unes
kusagil käis, ja surmu ise oli see, keda
ta unes nägi ja kes tütuga kõneleski.

Animistilise teooria - Taylor'i - järel lah-
kuda surma puhul miiski kehast, mis
olla eluhoider olemus, see olla võime, mis
südamne tüksuma paneb, see olla hing,
mis kehast hingetõhuna lahkuda. Eelda-
takse sellega paganate suhtes, et hing
on kehast eraldur ja käib kehast välja,
kui keha puhkab, käies teiste hingedega
läbi. Kõik see on õige, kuid ei ole mitte
primitiivsetele arusaadav, ega ole
mitte algaste, vaid sellil on juba suur
ja pikk arenemisastete rida selja-
taga. See oles vast kohane küll enam

arenevile - nii näit. vanadele kreeklastele.

Surnuteaustamise kombid peeti harilikult riikana, kuni surnukeha lõpulovalt kõdunes. Viimase surnu asemele astus jälle uus, kuna elati surnetes sugukondades, võis surniidu isna sagedasti ette tulla. Kuid vaata tuata kõdunenusele, ilmnes surnukeha uues ikkagi. Siin tekkis siis inimestele demonite mõiste. Tuumene on surnu läbi demoniliseks olevuseks saanud. See on aga elavatele kardetav ja inimene saamist demoniks tuleb taxistada. Seepärast katsuti surnukehaga vastavalt ümber käia. Siin võib näha areneviseastet, kus surnut peitma hakkati, taxistades ta tagasi tulemist. Võib olla viidita alguses metsa, kust ta ei oskaks tagasi tulla, (võib olla) jäeti ta üha ühes ürajaga, ja viiditi ise teise kohta. Igatahes hiljemini kaeveti auk, asetati surnu sinna sisse ja kaeti ümüllaga.

Küi on siis surumate matamine selleks, et takistada surumist demoniliseks saamast, või õigumini keelata tagasi tulemast; - kuid alguse sai see tingimata kartusest surmest. Kui surm sai murda matamist võidud, siis tuli ta ikkagi tagasi, vändas aga sellega üli lootumatu võim. Ja praeguste loodusrahvaste juures olevad matamiskõuebed ja -pidustused on seletatavad kartusest, surm tulla tagasi elavat ära viitaa. Kuna aga surmil on demonlik, ^{võim} saab ta viitaa teoga kergesti toime. Ja bushmännid tapavad emä surina puhul vastuündimud lapsu, et surmid emä tuleb imiudu ise lapsel järel (Zeitschrift für Ethnologie, XLV. 1913, lkm. 496).

Surmid elavad inimlikult, vajavad seltskonda ja tumeravad igatsust omaste järel. Siit saame aru nende vaenulikkusest elavate vastu, püüdis neid enestele viia. Samuti vajavad nad igasuguseid tööriistu, et sääl tööd teha, kus nad

viibivad, kuid riidedni ei tohi pimeduda, sa-
muti ehteasjad jne. Nende nõuded on küll-
lalt suured, kui veel arvesse võtta inim-as-
ajale vastavalt asjade väärtust. Ei ole siis
sugugi mitte irre, kui neid kardeti, ja
neist lahti püüti saada.

Kuidas mindi aga matuiseist
surnute põletamiseks? Ka sellele küsi-
musele annab kartus surnute ees, selge
vastuse. On mitmeti püütud seda nähet
seletada. Sess otsiti ülemineku vorme.
„Kes otsib see leiab“ - ja leitiigi kiviajast
luustikke, millel olid alalhoidunud
põletisäärgid. Siin nähtigi ülemineku-
aegseid matuiseise. Seletati, et algul on
surnupüürid peetud, ja nendel peetud tule-
ga koguäata kõrvetatud; hoidade ti hene-
des on põletamine suurenenud, mille
tähelepanne hakatigi meeliga surnuid
põletama (Hostmann, Studium z. vörgesch. Archäol.
Braunschweig, 1890. lmk 155; ja L. Giesebrecht, Baltische
Studien, Dorpat, XII. lmk. 127 j.) See seletus

ei anna aga sugugi vastust küsimisele, miks siis selle juhusliku leidmise pärast just tingimata põletamisele üle minni, aga vana kotte juurde ei jäädud. Tule tegevust hanel ei saa salata, vaid tehti tingimata, misl n. n. "peide" puhul, ja põletamise märgid vist tekkisidki surmote peidel, kuid etta mingi tarbita ei minnud küll üle surmote põletamisele.

Kui me aga vaatleme mis sugust osa etendab tuli veel praegu loodusrahaate juures, surmote ritustel, siis võime küll õigele tule sattuda, saamti uua-inimeste juureski. Jaanis pannakse surijale hõõguvad söed voodi alla (Paul Sartori, Feuer u. Licht im Totengebrauch. Ajakirjas: Zeitschrift d. Vereins für Volkskunde, XVII. (1907) lhn. 361 ff.). Jaanis sai veel hilisil ajal surmotele tuld handa järel visatud (eetü. t. lhn. 375). Põhja-Queenslandis tehakse hana enne matmist tuld, ja pärast matmist hana pääle, et kurje vaimused eemale pele-

tada (ulm. t. lhm. 375). Keegi bushmeen jutustas, et ta olla kartusust, ta naine võida teda päiale surma tülitada, suumehal pää raski kiviga purustanud, siis ta maaha matnud ja kõige selle kindlustamises veel hana päiale suure tule teinud (ulm. t. lhm. 376). Alaiti-Kongos ja Kvilu's maetakse suumu sisse iitti ja hoitakse ta kohal tervelt kümme aega kolme tuld (ulm. t.). Mesiinlased ja algonkiinid hoiaavad hanaal 4 ööd tuld; kwajirood põletavad tervelt 2 a. iga öösi hana ääres tuld (ulm. t.). Brasiilia indiaanlased süütavad hanaadeld tuled, et hingi ära hirmutada (ulm. t.). Näiteid leiame igal pool, ja nii saame aru kust võisid põletamisvärgid lumstikkudele saada, kuna suumute põletamisele üleüldine kut ei luba see mitte oletada.

Suumute põletamine selleks, et hinge kehasst vabastada, mis kehaga pärast suoma ligidares ühenduses seisib, ja hin-

gele võimaldada kerguti ülesse tõusmist
 surmte riiki võis ehk olla, kuid siin tulek-
 sid arvu su ainult võimaliselt kõrgel-seis-
 vad rahvad ja kus on arenenud - väit.
 kereklassid, ja nendistavast ainult töö-
 mid (nagu Harnerus j.t.). Kuid surmte põ-
 letamise koostise, mis kerge vasturõtte lei-
 dis milgi Eesti, kus taie siivanimate
 usk mitte üles- vaid allapoole -
 ülaaalla - ümbralasse oli s. hitud, kus
 surmid müübid, - ei olnud surmte põle-
 tamine ses mõttes sugugi vastuvõetar-
 olnud, ja taie siivanitad poleks su-
 gugi matuimist surmte põletamisele
 üle läinud.

Saanti kunstlikud tunduvad vaa-
 ted, et uninasaja inimised, kes olid
 vändava eluüriiga, kuna nad ju põllu-
 tööd veel ei tunnud, et si surmid see-
 pävast ära põletasid, et need kergesti
 ni saaks ühest kohast teise kaasa
 viia; - või jälle see vaade, et surmid kõr-

vetati seks, et nad "singina" paremini
hooldusid.

Selles küsimuses võib aga mid
shile, nagu juba mainisin, priti-
tiivsete surmteuse, s.o. kartus surmte
est, mis pritiivsetele inimestele
üldine ja samane lastegi juures. Sur-
mte kartus oli see, mis pritiivsete
inimestele koledasti mõjus. Surmte mat-
mine ei tähenda inimesele
tund midagi, kui surmud niisugu-
sese sisukorda asetada, et ta tegasi
ei saaks tulla, aga mitte seda, et
surmud ilusasse megaravasse sisukorda
asetada. Surm edasilamine on tal
iseneest mõistetav, tal ei tule mõt-
tusegi arvamine, ^{et} inimese enant ei ela.
Umuääd, fantaasia, vaimuvalu - kõrk
se vord kiinitab tas kindluse, veende
surmte edasilatusse, kuid suurendab
ka ühtlasi hirmutunnet. Nii võib
inimene paratamatult abinõusid

kardetavast külalisest - suunust, kodukäi-
 fast-lakhti saamisest. Ja nii osutus
 haud sellis vanglaks, kuhu suome ase-
 tati, et elavaid ta eest kaitsata, - paral-
 leel sellele on praegune kurjategijate van-
 gis hooldamine. Just kõige algeliseis rah-
 vas osi see, kes sõi suunuid sugugi ei
 teadnud. Siis tehti suome maa sisse,
 hiljem kiürakasendis, või soti jalad
 kinni, kuhjati üle suured kivi- ja tüul-
 lahuunikud, pandi kivikastidesse, -
 kuid kõik need viisid on kaitsesabi nõudes
 elavate poolt suunute vastu. Aga une-
 näo ja fantaasia rüütluste vastu ei
 aidanud kõin need abinõud mitte, ja
 ei ole siis imi, kui saimmut kasvava
 fantaasia, unenägede ning vaistui-
 du mõjutustel suunute teatmi-
 sest - põletamiselt. Suunute põle-
 tamine ei ole nii siis teinud teidagi,
 kui kaitsesabi nõu elavate poolt suunute
 vastu, viimaste tõrjutaisest. Viimast

väidet aitavad selitada virda näiteid loodusrahvaste juures, kuna tuli oli see vägi, mis muutis ära hävitada asju, milledest pääle tulla teidagi järele ei jäänud. Juba varu mainitud juhused tuld hana pääl põletada näitavad tulle tähendust surmiste hirmutamiseks, ja surjade veitumise peletamiseks. Keskajal oli sagesti põletamine viimaseks abinõuks kodukäijate vastu. Bosnia lased ja hertsigo viinlased hävitasid vauppiir-suomurkad tulega, rütheenlased kaevasid veel a. 1817 üldiselt arvatud kodukäijad hennadest välja, tünkeldasid ja põletasid nad ära, koitne mis albaanlaste, muskreelaste ja venelaste juures veel tänni tarvitusel (Zeitschrift für Ethnol., LV. (1923) lhn. 49).

Jala-Rafinas põletatakse kodukäijad, et nad hävitatud saaksid, ja mitmesugused bouansindiaanlaste saagad selitavad surmiste põletamise suumikas la-

vate vaimude hävitamis abinõuks. Tšhiid (Tschilente) usuvad endid siis "polide" (surmte vaimud) külasuukirude vastu kaitsitud olevat, kui nad sumurehäd tuhaks põletavad. Mõned kalifornlaste saagad räägivad kottumet sellega, et surmud peab kõrvaldatama, et nad mitte kodusküia ei saa. Ja Chileid (Chilenen) põletavad sinad valed nõiad kogu nende varaga, et neist midagi järele ei jääks paha- (Lutz Macxennin, Die Entstehung d. Leichenbrandes, ajanirjas: Zeitschr. f. Ethnol. Jahrg. 55 (1923), lhn. 48-49).

Surmte põletamine muinasajal polnud nii siis üldgi häviline ülevõit, vaid vanade saade vaadete edasivestamine ning nende arenevamine. Põnd surmte põletamisele, mis seis surmte, mis kodukäijate kerstüises, oli juba armu vaimis. Simult algust oli tarvis, ja see tuli. Ning vämmates ihe rahva juurust tuse juurde, leidis ta

vastuseisustustki, nagu iga uudsus ikka, kuid lõi varsti läbi ja sai aimuvalts rüütski laiadel aladel.

Kuid ka põletamine ei ounud loomulikult loodetavaid tagajärgi. Kunnad ja fontaanid töötasid edasi, ja kui need suru, kes tulelidal täiesti hävitatud oli, siiski olavana tagasi tuli, siis alles tulid otsusele, et elu sugugi ihus ei arutsi vaid ümber saladuslikes asjas, mis ihu surmas maha jätab, räägiti ka magamisel ja unes. Alles nüüd tuldi hingetuistele. „Hing“ ei ole nii siis üldagi ümud kui vastus peidetud eluaruoha küsimusele. Kuid see hing on siiski seotud tuhajäämustega, mis surmu põletamisest järele jäid, ja küllap siält ta tagasi tulebki, seepärast maetakse surmuka põletisjäämusedki maha, kivi-varedeni, et ta tagasi ei saaks tulla; kuid edasilava hingetuistega saavad parused

jälle oma täie tähendus, sest hingega
aivaste ja taaridused olid saanud, mis
see nägime suunelgi. Saamuti püüde pi-
datamine, mis matemaistil koostub, näeti ka
põletis haudadel tarvitusele.

Ristiusu tulemise ajal oli Palestii-
nas proungas suunite matemaistne ja see koostus
sai ristiususviitaks, kandudes tiistile rah-
vastele, tõrjus välja paganduse koostubens
saanud suunite põletamise. Nüüd viitama
ne kodusköitist aietti taristada si muutnud,
siis põlnud tal enami olulist tähendust ja
ta andis suunite matemaistile.

See oleks üldine kõnn suunite
põletamisest. Selles valguses astu-
me nüüd Eesti ainasaga ja püüa-
me säält välja koorida selle, mis
meest suunite põletamisest teada.

Muinasaeg jaguneb 3me suur-
de ajajärku:

I. Kiviaeg: aeg maa asustamisest inimese
poolt kuni umb. a. 1500 e. Kr.

II. Pronksiaeg: a. 1500 - 500 e. Kr.

III. Raudaeg: a. 500 e. Kr. - 1200 p. Kr.

a.) Eelkristlik (ka eelrauda) raudaeg (a. 500 e. Kr. - Kr. s.)

b.) Vanu (kavane) ehk raua raudaeg (Kr. s. - 400 p. Kr.)

c.) Keskmise raudaeg (ehk raudaeg) (400 - 800 p. Kr.)

d.) Nooru (vähiline) raudaeg (800 - 1200 p. Kr.)

Sellega lõpeb muinasaeg ja algab n. n. ajalooli-
ne aeg. Pautus on prof. A. M. Fallgren'i järel,
sissejuhatusest (lhn. 13.) raamatule „Eesti
kivimüüristised muinasaegsed ja poolaja-
loolised“, Tartus 1925.

Nüüd aru me selle jaotuse järel
üksikute ajajärgude kaupa muinas-
aja muinise põhitamise vaatlamiseks:

I.Kiviaeg: (kuni a. 1500 e. Kr.)

Kiviajal olid metallid tundamata ja riistad valmisteti kivist ja kondist. Leiu-kohtadens on pääsjalixult aulad veti rom-dadel; haruldaseimad on hauad, mis näh-tavasti olid maa-alused ihiinimere sur-muiskahauad, misb. sarnanugused nagu praegu, i lina määrideta maa pääl (besti kinnistumistid... Tartu, 1925: prof. S. M. Tallgreni vil-ljuhatuse, lmk. 14).

Mis kodumaa kõige vanemad, s. o. kivi-aja elanikud elasid ainult kalastusest ja jahist, põlluharimist nad veel ei tun-nud... (Julius T.: Harry Moora „Kiviaja aulad“ lmk. 18/19.)

Kõige vanemast ajast meil mit-tesuguste leiu- ja kiviriistade näol on tunnustusi inimeste elust ja eksistentsi bes-tis, kuni misb. kolmanda aastatuhande kampaigani, mis koguni teise pooleni ei tunta mit üldse haudu, nagu sarnased olid tund-utatud ka mis naabermaist Soomest ja

Põhja-Venest, kust ühede tuntakse hulgana
sarnasuguseid riistu ja kus elas tol ajal
vist sama rahvaski. On põhjust arvata,
et tol kõige vanaaegal ajal Eestis, ... surmud
esmaetudki, vaid neid viidi näiteks vahest
ainult elavust eemale kuhugi ütra
või ümjal, kus kiskjad loomad surmukeha
varsi hävitavad. Nõnda teevad veel nüü
päevilgi näit. Kaunistatna elavust ega
jää siis sääilgi mingisuguseid haudu jä-
reltööaastadele (ultä. t.: Alice Karu, lmn. 27.). See on
ka arusaadav tolleaja, s.o. primitiivse
inimise arusaamiselt, kel vaimuelu täius-
ti arenetmata, kes kõige primitiivsemate
abinõudega enese äraelatamiseks terve
süüa energia pidi ära kulutama, ja
kes süüa kaaslaste surmukeha xui tarbitu
asja, kui mitte loomadete söödaks ei
kestnud, siis vähemalt sümmapauna
jättis, kuhu ta surmud oli.

Surmude matmine algas meil
alles hiljemini, süüa et praegu võidakse

täpselt öelda, millal. Kõige vaneteinane
 peetakse meest haudu, mis leitud Kolga-Jaani
 khlk... Viiksjärve põhjarannikul. Säält on leitud
 paarikümneend luustikku, mis maetud
 seliti umb 45 cm. sügavusse haudadesse.
 Surnud on lihtsalt vanaa sees, ilma et
 võidakse öelda, kas neile suval ajal mingi
 orgaanil. aineist on olnud katet, kivikiristu
 igatahes nende ümber pole, kuigi ühel
 surnul on olnud kiviplaat pääl. Sur-
 nud on maetud päädega tee itäkanuante
 poole. Surnute juurust on leitud mõni
 väiksem kiviist väikivist ja mõnest
 haust on leitud läbipuuritud auku-
 dega looteahambaid, nagu koera,
 saarua jne hambaid, mida on kantud
 paualale actult helmadena kaelas või
 mis on on rippunud ehtena ülikonna
 külles. Edasi on leitud haudadest veel
 mõni luuriista katkend ja savipoti
 kilde (ulm. t.: Alice Karu, lhn. 27/28). Surnud
 maeti maajade ligikale. Mujalt on tun-

nistusi, et see sündis iregi maaja tule are-
 mele või selle kõrvale, mille juures suidugi
 maaja jäeti maha (Soaremaa ja Muhu
 muinasjäänused. Siisjuh. prof. A. M. Tallgrenilt
 lhm. XII.).

Surmte matmine sai alguse, nagu
 ma eelpool mainisin surmte ususust.
 Kuna alguses surmud üldse ei maetud ja
 siin juba maetakse, siis on sellel suu-
 piku arenevisluugu. Võib aga kindlasti
 arvata, et inimese vaimu areneni-
 sega käis kaasas ka surmtega ümberkäi-
 mise koostöö arenemine. Lihtsalt maha jae-
 tud surmteha, mille loomad olid pu-
 rustanud, või mis oli juba koolunud,
 ilmus sellegipärast uues, s.o. öösiti elu-
 sana. Inimene hakkas juurdlema selle ime-
 liku nähtuse kallal. Usun, et ei enni, kui
 siin juba leiame surmte austamise, kuid
 ka kartmise algidud ja, et tust püüti
 lahti saada. Et teda kardeti, seepärast
 ta ehk jäeti sinna kohta kuhu sari ja

asuti ja asuti ise tujale, või viidi jälle
 tualiga elamuist eemale, et ta tagasi
 tulla ei saaks. Teda hakati peetma kui
 muinasinimene sünale jahisaaki riina-
 likult oli saavutanud, siis kaitses lin-
 dude ja loomade eest oli tal aiuke
 panipaari taa sisse koenud auk,
 kust ka naabrid vast ei teadnud
 seda leida. Paralleel oleks praegune
 saagipeetmine taa sisse koera poolt,
 kui see juba süna kõhu eest küllalt on
 hoolitsenud, kuid liha veelgi üle jääb.
 Eks võidud siis surmatri kindlas pa-
 ra, s. o. maha maatta. Ja surmu maetigi
 maha. Nüüd arvati surmu kindlas
 paigas olevat kust tal pääsenise loo-
 tust pole. Võib arvata et panustel nii-
 sugusel juhusel mingit tähendust
 pole ja seepärast neile kaasa midagi
 ei antud. Kuid liame panuseid süna.
 Me teame aga, et muinasinimene süna
 tigitsetuses väga järjekindel on, ega iluta-

asjata midagi ei tee. Kuna riistad, ehted
 j. m. muinasajal väga kallid olid, siis ei
 antud neid ka asjata surmule. Unenäod,
 fantaasia ja kasvav vaimuelu - need ei
 jätnud surnut rahule, vaid tõid ta
 ka varsti üaa seest välja elusana, sur-
 rendades kartust ja ta pidi üsna var-
 ti üaa sisse, s. o. haudagi panuseid
 surmule andma, sest surmu elab ja
 samuti kehalikult nagu teisedki ela-
 vad inimesed, vajab samu tarbeid, ja
 neid ei tohi elavad talle mitte keelata,
 teüale, sest on ju teüa elavatest
 tugevam. Võib arvata, et matmise al-
 gusel ei antud panuseid sugugi ja,
 seda näitavaid panuste poolt mõ-
 ned tühjad haudad.

Kuid surmu tuleb haugast välja
 supävast, et ta on seliti ja sirgelt
 hauda asetatud, kuna külitati ja rikt-
 lasi konksuspõlvvedega ümber sest välja
 tulla ei saa. Ja nii liiab õestiski üaad

see matuiskottune, mis tarvitusel oli juba
 unjal. See uus kottune saab Eesti tutta-
 vaks umb. kolmanda aastatuhande teisel
 poolel e. Kr. See levines Kesk-Saksa maalt
 pääle Eesti veel Skandinaaviasse, Soola-
 -Soome, Kesk- ja Lõuna-Venesse... neis haudadus
 leitakse mõni savinõu ja kivistalv. Sarnas-
 sel viisil maeti meil surnuid arvatavasti
 kiviaja lõpuni. Nii siis on kõik tuntud
 haudad kiviajast iirikhaudad ja sisal-
 davad luustkjäänuseid. Kiviaja põletis-
 haudad on Eestis senini tundmatud (A.
 M. Tallgren, ^{Zur} Archäologie Estnis, I. Dorpat, 1922.
 lmk. 48.).

Käsitasin kiviaega, mille jaoksul
 surnuid meil Eestis ei põletatud, seks
 et oleks paratamini arusaadav kiviajale
 järgneval pronksiajal üleminev sur-
 mite põletamisele, mis tundugi nagu
 me näeme surnute matmise korral al-
 guse saab, kuid alles pronksiajal järgne-
 val rauaajal täiesti võidule pääseb.

II.

Pronksiaeg: (a. 1500 - 500 e. Kr.).

Pronksiaeg on see ajajärk mis muinasajas, kus surmte matmise kõrval surmte põletamine algab. Seejärel peame just selle aja juures pikemaalt peatama. Kalkjuuks on aga arheoloogiline materjal mis isäranis just selle aja suhtes. Kuid mõned leiud lubavad siiski sellene aega küllalt pikku heita, et mille tarvis oleks küsimust valgustada. Et siin peame oma naabralasid silmas pidama, nende kotteid ja uuringuid arvesse võtma, on enesestmõistetav.

Euroopa pronksiajast kõneldes mainib prof. A. M. Tallgren (Euroopa muinas-
aeg pronksiaja algusest ajaloolise ajani. Tartus, 1927. lhr. 21.): Kalmide suhtes on sellel ajal sündinud põhjaline muundatus surmte põletamise tagajärjel endise matmise asemel. Pronksiaja keskpaigu see koostis hakkab levima ja saab

varsti surnud. Tsevangs Skandinaavias ja Põhja-Saksamaal, on harilik Kreekas, esineb ka Rooma- ja Venemaal ja prouksi- aja lõpul isegi Kesk-Siberis. On tähele- panna väärt, et see uus kottum ei alga va- nast kultuurimaast Oriendist, sest Egp- tus ja Ees-Asias püütakse surnud võimalikult hästi alal hoida ja põle- tamine on seal, nagu juutide, araab- laste ja islami ning meie kiriku mee- lest, jäänud ikka võõraks ja halvaks. Vaid surnute põletamise kottum leitud indo-euroopa rahvaste juures, isegi Indias, kuigi need rahvad olid kõnesoleval ajal ju- ba üksteisest lahkus. Indias oli surnute põ- letamine aamal ajal isegi val. Tsevangs kom- beks. Hiljem jäi see kottum ainult brah- maanide ja söödurite eesõiguseks. On selge, et see uus kottum edustab usulist voolu ja levides ühest keskuselt mündab täies- ti varemini valitsenud ettekujutused hauatagusest elust. —

Et surmude põletamine mitte al-
 guse ei saanud vanast kultuurraast,
 vaid primitiivsete inimeste juurest, siis
 ei ole mitte surmude põletamise alge-
 line tähendus hinge vabastamine ihust,
 nagu juba ülal mainisin, vaid
 selle tähenduse võisid talles anda
 küll kultuurrahvad, kes ta hiljem tar-
 vitusele võtsid, ja mis teatud viile-
 -brahüaanide ja sõjaväe juurde-
 -püümissa või nagu öeldud ussiguseks jäi, sest
 ainult need said sellest aru, et ai-
 mullt need oli juba kujunenud hingetõis-
 te, või vähemalt kujunenisel oli.

Jakov Grimm^{*)} on arvanud, et sur-
 mude põletamine olens järgnenud põ-
 letisohvriks. Üldiselt ohverdati jumalala-
 teli tule abil, sest sel teel loodeti võida
 andesid jumalale saata. Suits siis
 ohvi lõhna üles kõrgele. Nii oli lugu
 osalt Egiptuses, Feniixias ohverdati päi-
 xuse jumalale tulle isegi väikesi lapsi.

Selle tõttu arvab Grimm, et surm ohverdati
 jumalale. Teema seletuse vastu on siiski
 palju kaaluvaid vastuväited tehtud. Sur-
 mukeha ei kõlvanud enam ohvriks, see
 põlud puhas, ka ei põletanud surmuid
 päikese austajad fairiiklased ja perla-
 sed. Ka vanad roomlased põletasid sur-
 muid, kuid nende kirjutistes ei selgitata
 selle põhjust. Sellest vaikivad ka Home-
 rose laulud, kuigi just sel ajal lõi lä-
 bi see uus koostis, ja nagu Mückeene kal-
 juhavad tõendavad, oli see vähe varemini
 Kreekas täiesti tundmata. Paremat
 selgust ei anna meile ka Skandinaa-
 via vikingite laulud... (elmu. t.: lmk. 2/22).

Surmude põletamine on tarvilisel
 mõne praeguse ^{laadus} etnograafilise rahva juu-
 res, sealte teated vahest võivad meid juh-
 tida õigele teele. Põletamisel vabaneda
 hing kehast ja pääseda kõlpsamini tei-
 se ellu. Ka Homeros lausub: „Kui elu jä-
 tab meha keha, ei sooned enam pra liha

ja luid üheskoos. Tuli hävitada nad, kuid
 hing lendab ära." Tõhti mainitakse, et
 tuleiit vabastab hinge, mis varemini hä-
 da ja vaevaga kehas on elanud. Umbes
 a. 1200-1000 e. Kr. olens seega indo-euroop-
 laste ja nende kaudu ka mõne teise rah-
 va juures uus usuline vool võidule saanud.
 Et "hing ei sure", see oli rahval juba varem-
 ini teada, sellest kõneleb püüde surmuid
 alal hoida ja paruseid, mida hauda
 kaasa anti. Arvati, et surme elu jäät-
 kub samal maapealsel viisil ja just
 matmis kohal. Nüüd aga usuti surme
 asupaiga olevat kuskiil tujjal, kalmistust
 kaugel, ja see elu hoopis teissugune kui
 sinini. See arenevamine on niivõrt suur,
 et osutub täielikuks revolutsiooniks (vt. l-
 t.: lhm. 22). — Kui nüüd arenevamine nii
 suuri edusamme olens teinud, siis poleks
 me praegisajast pääle mingisuguseid
 paruseid enam leidnud. Haudad olensid
 tühjad, ja hing olens tõesti ära lenanud.

Kuid pannused on siiski kaasa antud
 ja koguni ajaloolisel ajalgi, nii et peab
 tõesti kahtlema selle hinge ära lenda-
 mise juures. Kui tänapäev surmule kõigi
 parimad riided selga pannakse ja tammisi-
 ka saatel hauda kantakse, kas sünnib
 segi sellers, et hing tammisika saatel ära
 lendaks, kuna riided asjata mulda ma-
 danüa jäävad? Haudade korrashoid ja
 lilled - kas seda oleks tarvis kui hing
 kusagil unjal viibiks? Rahvas ei tead-
 nud sellist üldagi, et hing ei sure,
 vaid ta teadis küll seda, et surme ei
 ole lõpetanud oma elu, vaid elas
 edasi - arusaadavalt sääl kus ta põrnu
 puhkas -, ta istus elavana menägu-
 des, tegi kolinat sügispeimedail õil,
 andis emest määrku elavatele, meelitu-
 letades, et surmaga pole nende sidemed
 veel ühte lõppenud. Kuid iga elav ole-
 nus vajab ülespidamist, s.o. toitu, ja seda
 anti surmule, raimuti ka ei kulatud mille

riiderid; kuid nad tegid ka kohaliku
tööd ja seega said nad tarbimise kaasa.
Kõik see poleks võinud seda vajunud; talle
ei olnud ka midagi kaasa antud. Ja selles see
viga ehk seisabki, et ühinearvimeesest
loodetuse liiga palju, isegi suurt ja idea-
listlikku. Täna hirmu ja kartuse usus
nähaakse hingesuurematust, kuid ühe
kõnel valitseb aga väga palju pre-
müüristlikku - pärit surnute kulturest.
Täna veel panna surnule kaasa as-
ju ühida ta väga elus on aruastanud,
-kas selleks et hing ära lennates nad
handa ühida ühida jätaks? Veel tä-
napäev ütles lesknaine, kui ta vana aja
est surnut meest ühes näeb: „Mees kõis
taul sösi juba järel!“

Skandinaavia on vanema pronk-
saja surnud kõik maetud, noorimal -
aga evandita kõik põletatud. Püüris su
umb. a. 1200 e. Kr. Kallistatud on üldiselt
kannis kõrged ümlla kääpsid, mis rühmitis-

tuvad kaituistruisse. Iga kääpa all on üks haud, ... neis võib olla ka kõrvalhaua tükkidest prouksi ajast. Nõrramaal, Hesk- ja Põhja-Raetsis, Bohusläänis esinevad hunnikusarnased kivihaudad, ilmselt tüllata ehitatud, kiviastiga sus... sarnasugused on ka Saames ja Eestiski (Fallingren. Euroopa tünnisraeg. lk. 62.).

Need vähesed kalmed, mis on Eestis on säilunud prouksi ajast, on kivihaudad või „kivivared“... tünnisraeg, kus kile kuhjuvat kivi ja aiult kividest ilmselt tüllata kõrgel laotud. Kalmude sisemus on harilikult paasplaatidest kast või kirst, mis on tavaliselt ühe- ja algupärase tünnisraega, ilmselt tünnisraega sisse kaevatud kõrgel säetud... seewiti... Sarnane kast on harilikult 1-1,5 m. lai, umb. 2 m. pikk ja 50-60 cm. kõrge. Kast on rüpa pikuti kannis täpselt põhjast lõunasse. KIRSTUST leitakse surnud, mis on tünnisraega sagedasti tünnisraega, vahetaga ka enne tünnisraega tünnisraega.

riidal põletet. Pronksiaja kultuures on
 püüsed väga kehvad, ainult üüni
 luust terariist, läbipsuvritud looma hant-
 said, ... ja üüni murr vähem riist. Kõik nar-
 nase shitusga hanaad on eril olund
 tarvitusel pronksiaja lõpsul ja raua-
 aja algul. Missugused olid kultuud pronk-
 siaja algpöökul, pole leidude püüdusel
 teada. Kirjeldit pronksiaja varesid kivi-
 kastidega tuntakse ... ka väljaspool Ees-
 tit ... enne Rootsis, Ajatuual ja Soomes
 (Eesti kinnistamistised. Tartu 1925, lhn. 36-38; M.
 Schumideheläni kirjeldusert).

Eesti pronksiagepsid kinnistamistised
 on ... kivi vared, sageli kivi ridadega piiratud
 ja kivi kastiga kultu sees. Surnud on misse
 maetud põletatult või sageda üüni põle-
 tamata. Leide on aga misst kivi kal-
 üüst väga vähe, tihti on need päris
 tühjad... (A. M. Tallgren, Euroopa m. lhn. 76/77).

Kuna kivi ajal kultuule üüngit
 välist üüri järel ei jäetud, ja sur-

mud nagu ära puudeti, on pronksiaja kal-
 taistul monument pääasjaks. Kuna kind-
 lamaks tunnetavad tõrjeabinõud. Kivikast
 on müüd juba sellens vauglans kujune-
 mid, vististi Skandinaavia mõjul, kuhu
 surum paigutati, et elavad ta vist kindlus-
 tatud olussid. Egaas jühkusega aga aeti
 kivikistule ümber kiva suureks hunnikuks
 konna. Sest ei pääse surum midagi enam
 kodukäijaks ja seepärast ei ole püüdnud
 siin müüet. Võib-olla et varemjal pronksi-
 ajal ei aetudki kivikastidele kivi hunnikuks
 ja pääle, ja kivikastid võitid aja jooksul
 laiali varisuda, või ära kaetud saada, ja
 nii pole siis leidusidki sellist ajast säilind.
 Kui aga sell kindla vaugistamise pääl
 vaatamata surum sunnagi kodukäijaks
 sai hakata, ja sunnid tõrjeabinõud müda-
 gi ei aidanud, siis pidi leitama veel
 kindlam abinõu. Sel ajal tuli aga tar-
 vitsel metall, ja selle ümber töötades

tuli palju tegemist teha tulega, siis
pandis tähele ka seda väge, mis tülil
oli, nimelt hävitavad ja kaotavad või-
tum, just seda, mida inimasiinisel
surum, resp. kodukäija vastu tarvis oli.
Ja tuld hakanuti tarustama, et surust
ära suruata. Sellis ei ole midagi ime-
likku, ust surust tapeti päris sõna-tõrre-
mõttes. Sõna ja vene vaimpiiridest ei
saadud midagi lahti, kui kaeveti haud
lahki ja raieti jää otsast maha (H.
Nammann, Primitive Gemeinschaftskultur.
Jena, 1921. lkr. 55). A. 1750 kaeveti veel Lääne-
Preisimaal vaimpiir välja. Ja veel a. 1913
arutati kohtus harratõtanist vaimpiiri
usel: keegi tööline, kel oli lähikuse aja 7 su-
gubast surum, laskis emse ja oma pere-
konna kaitses äösel, juba 2 1/2 a. ust surum,
mõõ harrast välja kaevata... Ka hirmustelt
on teada, kui näkuse, et surumeha pole
mitte kõdunenud, vaid valged ja rohelised kar-
vad tülial kasvavad, siis peustakse teda rep-

pidelga tublisti ja põletatase tulega
ära" (H. Naantaaun. lhm. 56).

Tõrjeabinõud, mida tarvitati surmude
koduskäitise või demoonide saamise
vastu, on terves initsiivkonnas umb. satuvad.
Ja tulega taheti surmud ära surmata,
ning surmatigi, kuid mitte väga
kauaks, seda näitavad meile pramsed, mis
alguses üsna punduvad, kuid hiljemini
juba jälle esinevad.

Lähemal me surmude põletamise
kontseptsioonist ei ole teada, peale
tõiasaja, et põletati. Võib arvata et põleta-
mine sündis tulelival, mis oli vast kivide
pääle (resp. vahel) tehtud. Põletamist toimus
tundugi initsiivkonna vanem, kes oli sellega
sis ka "vaimulise". Haudadel peeti, pääle
surmude põletatud põrnu maha matmist,
tundugi surmetega üheskoos röövinguid,
kes siis nundega lahutamisel "püralaga!"
jäeti.

III.

Romaag: (a. 500 e. Kr. - 1200 p. Kr.).1. Elukristlik (euroopa) romaag (a. 500 e. Kr. - Kr. s.).

Eesti pronnsiaeg oli ^(a. 500 e. Kr.) sellele järgnesid paar sajandit praegu täiesti ilma leidudeta. Pealegi on veel tõendusi, mis räägivad mille sajandite järgneva vanema romaaja kultuuri koguni pronnsiajaga. Kõige pealt on selle ühenduse tunnustajaks kaltsede tüüp (Tallgren, Eur. m. lmk. 147: M. Schütschke'st).

Elukristlik romaag on Põhja-Euroopas, mis ka Soomes, kõige halvemini tuntud. Võib-olla maeti sel ajal maa-alustesse kaltsedesse, mis sinna ülesleidmata, võib olla põlmed koõbers kaltsi anda pannuseid.

Soome leiud romaajast on pärit umb. a. 50 p. Kr. alates (Tallgren, Euroopa muinasaj, lmk. 137/38).

Küü ei teata Soomest selle ajaajärku suunistest midagi.

Ka meil on see ajaajärk muinasajajäätumusest, mis hõlmas leitudust kui eriti kinnis-

muististest tühi. On võimalik, et vasa ...
 pronksiaja... kivikastidega varidest kuulub selle
 ranaaja järsku (Eesti kinnisus. lkn. 38). —

Nii siis võime ette oletada, et
 pronksi ajal alganud surmeste põletamisi-
 kottide kestis sellel ajajärgul edasi, kuid
 müüd võibolla juba võrdsema matmis-
 kõrval. Lähemalt ei saa me aga se-
 niste leidude puudulikkuse pärast
 midagi öelda. Et aga uus kottide
 kohe lühikese ajaga läbi ei löönud, vaid
 pikema arenevise nõudis on küll iseen-
 sest mõistetav. Kuid rahva usuline vaade
 arenes sellelgi ajajärgul enam auitsusini
 summas, kuid võibolla oli sellel ajajär-
 gul reaktioon.

2. Vaneim (vareim) ehk vanaaeg (Kr. s. - 400 p. Kr.)

See ranaaeg on... nii liidudelt kui kalte-
deltki üks ühe stüinasaja rikkamaid ajajärke.
Selle ajajärgu kalteid on kividest ja maapinn-
ale ehitet (E. Kinnisammistised, lhn. 38).

Prouksiaja kirjeldusest selgus, et siis
maeti surmud ümarmargustesse kivivaredesse,
mis sageli sisaldasid praekasti. Et pra-
kastid on sageli pamustest tükkjad, pole
täpselt teada nende tarvitamise kestust
ja ei ole võimatu, et neid tarvitati umb.
Kr. viiendimisevi. Sellest kalteite tüübist
areneb uus tüüp: algupäraselt ühele sur-
mukohale määratud kast suureneb, mille
tõttu sinna mahub mitu surmukoha. Sa-
atol ajal saab harilikuks surmitepõletamis-
kestine. Tules hävitatud surmukoha jäämised
näevad aga ainult äärmiselt vähe, selle-
tõttu on neid ka kasti mahutatud väga
palju, moodustades seega terve kultuuri, mis
ei ühtegi kasti võibolla maeti kogu suguvõ-
sa või küla surmud (Fallingb., Eur. stüinasaja, lhn. 147.)

Need kalmed erinevad... pronksiaja
 kalmedest väga mitmes suhtes. Need on 1.)
 tavaliselt palju suuremad ja murgelised,
 harilikult nelimurgelised. 2.)... loomad, haril-
 likult kaunis suurist kividest. 3.)... on ikka ki-
 videst ja tullest ehitet. Siisemisel ehi-
 tusel võib need jagada mitmesse rühma:
 a.) lihtsa nelimurgelise müüriaga piiratud
 kalmed, ... tullele maeti... harilikult põletatud,
 harvemini põletamata surmte põlv ja
 ligi antud pannused, ... algupärase üsna pih-
 nale, ... ja kaeti tulla ja väiksemate kividega
 nii paksult nagu suured müüriksivid
 olid kõrged ja veel üle nendegi. Sarnasuse
 kalmedesse on maetud ikka mitmed sur-
 mid ja nähtavasti pikemaal ajal, ku-
 ni sarnane nelimurk, võiks ütelda
 kauber, sai täis. Kui üks niisugune
 nelimurk oli maetud täis, ehitati uus
 sarnasugune nelimurk, tavalisest va-
 nade külge, ja viimelt peaaegu erandita
 ida- või läänepool külge. Seeja moodustus

kaluistutute teine rühm, mis Eesti kõige tavalisem, n. n.

b.) Kiviridalega kaluistu - pikusega ida lääne suunas. Surnud on harilikult põletatud, kuid tuleb ette ka põletamata luustrüce. Pannusedni on tihti oluud tules, kuid suurem osa ei ole põlenud, on aga siiski katki tehtud, vist et need n. üt. surnud, et needni võiksid ümuna surnute rüki. Kolmas rühm, kaluistud

c.) on täiesti ümeargune, ... lame kivilade, nagu teisidni. Maa-primale ... asetet 2 kiviringi, kontsentriselt üksteise sisse. Sisemise ringi sisse oli nagu varuudal raua ajal tavalisuti, maetud kivide ja tulla alla ning vahetele põletatud surnud (vist aiult ühe) luud ja pannused (Eesti kimmimäis-tiud. lhr. 39-45: M. Schmitti helist).

Uuea aja surnutised on väidand osalt keelstaaduslikul põhjal, et ... umb. Kr. s. ajal, võib oletada Eestisse mit rahva juurdumolu Hisn-Veneetalt,

kus elas tol ajal soome-ugri rahvaid väga nõrga ja mahaajäänud kultuuriga...
Siia arudes segunes uus rahvas vanade elanikkudega - kes võibolla osalt elasid veel kiviaja oludes - , süüandasiid siin tarvitusel oleva matmisviisi ja ülalnimeldatud kivikalitused (Fallingren, Eur. m. Nm. 149).

Muu kodumaaal elas varemäl rana ajal juba kindlasti soome-ugri rahvas, eestlaste ja läänepoolsete soomlaste eelkäija, mida tõendab muuseas see asjaolu, et kirjeldatud kalitused ja matmisviis tol ajal oli hoopis teine, esinevad ka Edela-Soomes ja Põhja-Latvias, kuna Kesk- ja Lõuna-Latvias matmisviis oli hoopis teine, niisell samasugune, nagu tol ajal Leeduski (Eesti kinnisim. lhn. 46: M. Schüüdelhelmi).

Selleaja kivikalitused ei esine aga viitli üle kogu Eesti, vaid peamisjalikult maa kes- ja põhjaosas... (vt. t. lhn. 46), seepärast ei tea me Suurima ega Lääne-Eesti matmisviisidest tol ajal midagi.

Silüaspidades, Eesti asustus ajal enne a. 500 p. Kr. on piiratud maa idaosaga.. on võimalik, et maa lõpulis, päris kolonisaatsioon, mis tähendab praeguste eestlaste elvanevate mit siatulekut hommikupoolt ja püsiva põlluharija asustuse pärisalgust, ei ulatunud Lääne- ja Pärnumaale ja saartele. Halb maa ei avatle, kui on paremat saada, ja kauplemist Väina jõge mööda oli veel üles leidmata (Saaremaa ja Muhu viinajäädmed, Tartu, 1924, sissejuh. lhm. XVI. prof. A. M. Tallgren'ilt).

Nagu näeme, on surumete põletamine juba läbi löönud. Kuid harva esineb veel siiski surumete matamine, mis nagu viimast võtust peab, enne täielist allumist põletamisele. Ku- na just sellel ajajärgul mit rahva juurdeseolu tuntakse, siis on sellega seletatav asjaolu, et mit surumete matamine täiesti ei kadunud, vaid

med juurdetuli ja töid hõõrutu-
poolt kaasa tuatmise, kus surumete
põletamine vähetuues, nagu erandina
esines.

Kui surumete põletamine algas,
siis usuti surumekha lõpuliikumise hävi-
nemist, siis ei antud talle ka pannusid,
kuid siin on pannuste ligimõeldamine
juba nõudeks, sest surumel ei ole
hooldamata ära põletamisest. Ja nii
asetati surumekha tulele kõige tar-
vistumisevaga kraamiga, riietes ja ehetes.
Ka pannused läksid ärapõledes surumega
kaasa, manalase. Kuid pannused ei põle-
tatud mitte igakord, vaid lisati põletis-
jäämustele juurde saagedamini põletama-
ta, kuid et surumel nad kätte saab, supäras-
surumeti s.o purustati ja auruti asjad en-
ne ära ja lisati siis surumele ligi. Asjad
mis kannavad põletisvärse olid arvata vas-
ti surumel riie tuse varustus, kuna auruti asjad
mis ligi sooviti anda, auruti ennem kätte.

3. Keskmine rauaaeg: (a. 400-800 p. Kr.).

Keskmine rauaaegaja kultuur Eestis on veel tume. Pronksi ajal ja varajal rauaajal viiaetud surmuid enam maas-alustesse haudadesse, nagu see sündis kiviaja lõpu-poolel, vaid maapäälsisse kivihaudadesse või kivikalmedesse. Pronksi ajal tuli Kesk-Euroopast tuule kottide surmuid põletada. See kottide leidis esial Eestis nähtavasti soodsa pinna, kust ta levis ja juba varajal rauaajal peaaegu aiuriseseks sai. Pa-rii ongi kivikalmedesse viiaetud surmuid harilikult põletatud.

Keskajal rauaajal on tuul esimesed kindlad teated surmude uuesti maas-alusesse haudadesse viiaetud. 1923 a. suvel leiti Lääne-Nigula kihlk... tarase põllu alt... väike hunnik põletet surmuluid ja nende juures pa-nustena... sõlgi, kaalvõrusid, nõelu, odaotsi, müõku, unge juu. Lunde ja asjade hunniku peal oli lapin raudkivi... See haud kuulus umb. VI. a. s. algusse p. Kr. Kõik riistad olid nähtavasti lüü-

dude järele. Saaduti panused, mis on ai-
 mult põletatud juhused, kuna põletamata
 panuste ligiandmist ei tunta seniste
 lidude järele mitte. Siin, kus suru te
 põletamine aimesema isineb, oli
 jõusid, kuidugi juba varem, otsusele, et
 suru te põletamine ei takista suruul
 tagasi tulemist, et suruul on midagi,
 mis põletamisest hoolimata elasi elab,
 ja päälegi suru enese kujul. See midagi,
 mida nim. harilikult hingeks, ei
 hävine tules ega peatu kivikaltsustis,
 vaid ta jääb ikkagi elasi elama. As-
 jad saab ta kuidugi kaasa võtta, kui
 nendegi „hing“ tuleviidal suru hin-
 gega ühes väga lähed. Kuid suru hinge
 asupaik ei ole siiski kusagil Paradiisis,
 kus pole tarvis tööd teha, kus kõike küllus-
 ses igaihele saadaval, ilma vaevata,
 vaid ta on seotud ikkagi maailmis koha-
 ga, aia pööruga, ja ta tahab sääl
 süüa ja jua, ja peab seal tööd tegema,

mis täiesti sarnane maapäälsele
 elule ja tööle. Need terved anti surma-
 le kaasa. Hing ei taha kuidagi lahti
 saada sellist maailmast ja rahu-
 elukohast. Vaid ta nõuab ikka need
 materjaalsed asju, olgugi et need
 juba suuremal kujul, nimelt pa-
 muste "hing". Praegustest ei ole
 vaba praegusaja n. n. "moodsagi" in-
 tuuse hing, siis oleks enesestisesteta-
 lig seda minnasimimusest nõuda. Põu-
 le paruste etendab ka säästing handa-
 del tähtsat osa, mida tõendavad pat. lüki,
 sõe- ja tuhajäänuvad händadel, mida üh-
 tavasti juba kiviajal, ja säält pääl alati
 on putud, kuni kangele ajaloolise ajani, ja
 säälgigi kuni XVII ja XVIII a. s. Kas need n. n.
 "piid" vahetevahel tarretul oled ja siis
 jälle teat. ajans tarretuselt kadunud, ja
 missugustel ajajärkudel, pole võitvalix
 arkeoloogiliste anduste pindulikkuse
 tõttu äelda; kuid tähtsat osa nad etendasid.

4. Noorem (hilisem) rauaaeg (a. 800-1200 p. Kr.).

Kuna kiskuline rauaaeg oli kalme-
delt tühi, on noorem rauaaeg liidudelt
ja kalmedelt rikas. Sel ajajärgul esi-
neb ühest surnute põletamine pra-
rallelselt maetamisega. Näib et saar-
tel on surnute põletamine valitsevaks
kõutseks, kuna maetamine haruldasem
on; maasam ajal aga vähemalt selle-
ajajärgu lõpuspeol vastupeidne sei-
suvõõ on. Sel ajajärgul on esitatud
vägatuisteesugused kalmede tüübid:
kivikalmed, maa-alused kumad ja n.n.
"kääpad."

a.) Kivikalmed: Nendes maeti surnud tih-
ti põletamata, suure-
mal jaolt aga põletatult. Siia kuulu-
vad kivivared või kivikangrud, "raunad" ja
"vared", ning n.n. "kalmeväljad." Kõik need
on maapäälised, müllast ja kividest ehi-
tatud, ja neis pole kindlaid sisetüüsi-
ehitusi. Erinevad nähtavasti sandaval ole-

va kohaliku kivimaterjali tõttu. Kõiki-
 disse neisse kaluistusse on maetud hulka
 surmuid, kuid Saaremaa võiksmuad vared
 on vist üksinkalued. Surmude põrta-
 le on igalpool... antud kaasa riistu ja
 ehteid, mis tihti on olnud ühes suru-
 kraga tuleüdal ja kannavad põletamise
 ja sulamise märke. Mis puhtub tule-
 rüta, siis ei ole see ei vomeetud ega
 nooremalgi ranaajal olnud harilikult
 kaluistusse enese kohal, vaid kuskil kõr-
 val, sest tavaliselt ei leidu leida tule-
 asemeid kaluistuis. Kuid tuleb siiski
 mainidaagi ajajärge kivikaluudes vahel ette
 nii paksu söekihite ja niuelt Saare- ja
 Läänemaa kivikaluudes, et peab oletat-
 ama sääl tuld põletet olevat. Kuid
 tuld võidi teha... peiete puhul, ega pole
 kindel, kas maainit söekihid on alati pä-
 rit surmuka põletamise tuleüdast. Sa-
 ma aja Soome kaluistud on päris sarnased
 meie vämmruua kivikaluudele (C. kivimism. lhn 46-51).

b.) Maa-alused kalitused: Maa-alla maataoline saab karmis tavaliselt noorimal rauaajal, kuid need ei põleteta enam surmuid, vaid surmumurd on neis hilisema rauaaja maa-alustis haudades ikka põletamata, nagu kivi-ajalgi. Surmud maeti kirstus, seltsi, kuid orientatsiooni. Pannud erineb, kuid ka istuapannusteta on maetud (võrdle: E. kinnisim. ltr. 30/32).

Sarnana maa-alustesse haudadesse maataoline põletamata, on Eestis noorimal rauaajal tavaliselt kõrvuti surmude põletamisega ja kivikalmistusse maetud nii hästi maandril kui saartel.

Kuigi oletada, et uus maataoline viis tuli ristiusu tõel, oli viimane siiski osaline; surmud ei põletatud küll enam üldiselt, ja maeti, kuid ettekujutus haudatusest elust jäi endiselt. Seda kujuteldi nagu inimene siin maas: hinged söid ja jõid, tegid tööd ja võitleid vaenlastega nagu enne surmaga.

c.) Kääpaad: need on esiline rüütum kol-
 mi nooremaal rana ajal,
 mis esinevad Ida- ja Kagu-Eestis, mida
 maal kodumaal, ei saamal ajal ega
 teistel esiajaloo ajajärkudel, ei esine.
 Need on surumehak või selle põletis-
 jäämustele kokku kuhjatud müld- või
 tavalisemini liiva hunnikud. Ühed on
 kiviringiga piiratud, teised ilma, kuid
 sagasti ümbritsetud servastu korrapärase
 kraavivõrega, mille tähendus teada ei ole.
 Põnnisteks on tööriistu, ehteid ja relvu, ning
 savinõu. Need on umb. X.a.s-st alates. Seni
 paistab... et osa kääpaist võiks kuuluda
 võõraile rahvale, teine osa aga viist on
 eestlaste omad, kes nähtavasti enne
 võinud suundasid selle idapoolseilt naab-
 rilt, osalt vahest lõunapoolseilt (Besti
 kinnisut. lmk. 57-58).

Kuiigi paistab situa põletis-
 ja maatüviskääbasti ühelegus, peavad
 põletiskääpaad siiski vanuad olema. —

Nii oleme vaadluid surnute mat-
mist ja põletamist Eestis arkeoloogilistel andmetel ajajärkude järele, ja
tähtsamu juhtumid ka kalmede tüü-
pide pääle, ja nägime, et primitiivse
inimese vaatele ja ta vaitum- ning
usule arenevisele vastavalt, on mit-
gi Eestis kujunenud surnute matmine
ja üleminek põletamisele, ühes
pomaste ja kalmeistute vorude muo-
dustustega. Kuna kalmeistute vorud
ja tüübid võivad olla jämedaühis
jaotus laenatud naabritelt, kuid
mõte, ~~kuid mõte~~ mis sellega püüti
väljendada pidi enamvähem sama
olema terve inimkonnale; saamati
nagu surnute põletamine, mis väljas-
poolt Eestisse tungida võis, ja nagu
õigusega arvatakse tungiski, kuid põh-
jus selle tarvitamisele nõutisiks ja
soodne usuline pind selle levimise-
ks, pidi es olema. Ja nagu nägime

oli see surmte kartus, mis tõi eegi esi-
 vanemate usu ja vaimuelus tähtsaks,
 mis mitte vast võige tähtsaks tegu-
 riks ei olnud. Ja et surmte kartus oli
 tõi esivanematel, seda järeldame õi-
 gusega sügavale juurdunud vaateist ja
 koosteist, mis veel ajaloolisel ajal pea-
 segu täini on säilunud, ja hoolest millega
 surmud veel tänapäev, iseäranis ega
 aasta kümneid või sajandi tagasi,
 koheldi, millistest usutustest meil
 maia väheü kindlaid teateid olemas.
 On kindel, et neis nii tõi eegi jälg lei-
 dub, mille vajutaja rahva hinge ja sü-
 damesse oli tõi nasajaimine. Et sur-
 mte põletamine veel koosteiks oli, ja
 Saaremaal isegi ülekaalus, tõi nasaja
 või nagu nimetatakse tõi nistse
 iseseisusaja lõpul, just enne ajaloo-
 list aega, ja nagu täti kindren süas
 kroonikas mainib, veel ajalooliselgi
 ajal tarvitusel oli, - siis pidi tõi ni-

gi mainitud jälg pärit olema sur-
mte põletamisest ja valgustama seda,
nii teavad küsimust.

Nii ulatub kodukäijate usk aega,
mil usuti sumu keha edasi latuist
kangel inimajal, kuid millest ei
ole kangeltri mitte vaba praegusa-
inimene. Veel tänapäev liigne maal,
kus peaaegakult palgu primitiivset
nagu alguses juba mainisin, kohati
isugi usku kodukäijatesse, kuid kelle
lõrjumiseks tarvitatakse juba ristiusu
maagiad, tehes ristimärke ustele,
akentele jne., et nad sisse ei pää-
saks. Kus ole siingi kartus motiiviks!

Dr. F. F. Wiedemann, Aus d. inneren u. äusseren
Leben d. Ehsten. St.-Peterburg, 1876, mainib: (lhn 424.)

"Et hingel kalines rahu pole, on mitmesu-
guseid põhjuseid: Mõned arvavad, surmu saab
alles siis rahu, kui ta eest on kiriku palve
peetud ja annetatud kirikuvaestel. Kes ise-
enese tapab, peab seni ümber hulkuima, kui-

kama ta veel oleks elanud loomuliku
 surmani. Mõned tulevad karistama
 perekonda, kui nad süüa kohust ei täida,
 või lapsi - kui nad väärili si peiasid pole
 pidanud. Mõned on suured abikaasad,
 kes ei suuda kamaatada, et ta lapsed ellu
 jäävad teinpool abiellub. Kui tekitab
 uus armastus, pöörab ta kamas üm-
 ber; ei aita see, tuleb ta 3 korda kamaast
 ja koputab aknale; ei aita see, siis
 tuleb ta tuppa voodi juurde, kuid
 nüüd tuleb õnnetus naiaja; ei abiellu
 ta teinpool mitte, siis teeb kodu-
 käija häädki, arstid töörid jne. (lhm. 425.)
 Mõned aga ei leia kamas rahku süüa pat-
 tude pärast, ... ja alles siis leiavad rahku,
 kui nad 3 korda pinksist tabatakse ja 3
 korda huntide poolt ära süüakse. -
 Nüüd näeme koduskäituse motive, kuid
 juba sagatult ristiusuga, ^{elementidega} mis itumeb näit.
 kirikupalveis, süüa patu süüd jne., kuid
 üldiselt on siiski koduskäituse otstarb

surmil, elavaid karistada; - nii siis
 neid kardetakse. Sellest siis säilunud kottu-
 beid koduskäitmisest taxistada: (Wiedemann,
 lmk. 425:) ohverdatus surmuseha ära-
 viimisel kunn. - See kottune on just see
 pärast tähtis, et siin kerub küsimus,
 kas üminasajal ei ohverdatud kunn
 asemel lmk iimist, nii näst. ühe
 surma puhul naist? Paistab, et
 kunn lku kaasaandmine surmale on,
 nagu mõne suurema asaine. Surm,
 kes hanaas tunneb igavust omaaeste
 järel, tunneb seda vast küll kõi-
 gepäält ette abraasa järel, ja
 järeljäänuid, enuste kindlustami-
 sus koduskäitmis vastu, võisid
 küll abraasa tuleidale ühe
 juurde asetada, sest surm, kes (paa-
 nalas) hanaas täiesti iimilikuude
 nõuete järel elas, võis ju küll ka
 mugulist tarvet tunda. Kumbin
 ühe vanema iimise käest Tartus,

et talle rääkinud keegi juhan Prost,
 nimetatud Prosta Ruutuüks, kes rüüd
 surnud, et naisterahva surma puhul
 asetatud vanasti kanna pääle - kas
 mitte kanda? - porgand, mille külge
 olnud seotud kaks väinest õuna,
 mis tõeldud sugulikkuna (võrdle Hi-
 dedeum'i „priapus't" pulüa koübeis lhn.
 321). Kui see õige, siis tahab seegi
 näide kinnitada seda, et „eluvõtmise" või
 „veristamise" koüme praegustel ma-
 tustel maal, on sügava juurega
 minevikus; samuti, et edasilatuist
 pääle surma on võetud täiesti hu-
 likult. Kodukäijate vastu on aga
 rääkinud praegu koübed: (Hiedeum,
 lhn. 425.) Lisatakse sõitvale sumerovau-
 rile õrnelt neti järel; lüüakse tel puusse
 rist, panna^{ku} kirstu müüt kaasa, raputa-
 tarse kanda soola, lüüakse varaku
 jalaga koha pärast matuist 3 korda
 kannaümmale üteldis: „siin pead sa ma-

gama!" jne. jne.

Kuid nagu nägime, võib surmu ka
 ühtu korda surra. Kui kodukäija hauale
 ta äraoleku ajal searõnnikut panna,
 siis ei saa ta enasti hauda tagasi,
 vaid hulguv viikama ütleb, xuni hunt
 ta ära sööb. - See näitab aga, et kodu-
 käijalgi on hu, ühida hunt süia saab.
 Samuti jätab ta jälgi lumele (Wiedemann,
 lmk. 426). Lõigatud juuksed peab alal
 hoidma, ja surmule kiristus hauda
 panna, et tal ületoesuisel kõik
 alles oles (Wiedemann, lmk. 478). Siin näeme
 ka ühonda freensust ühillele rõhku pan-
 di; - arvatakse samasugust täpsust nõu-
 taminasajalgs, et surmul tuleviidal
 kõik kaaras oles. Kuid kõiki de um-
 de koostete põhjus, mis seda tegeta
 sunnib, on hirm ja kartus. Kuigi mit
 viimastel aegadel tõrjeabinõuks kodukäi-
 mise vastu surmuka põletamist ei
 tunta, on üht süski jälgi mis seda

muinasaja kohta lubavad oletada:
 On meil suurim majas, siis putusse tuld
 öö läbi, paiguti päevalgi; uletatakse
 kurja raietü vastu, kuid ka kardatakse
 lihtsalt surmuga pimedas ühes ruu-
 mis alla. Tuliseid süsa tarvitatakse
 loomadest arstiteaduses, sest haigus on
 kurjast; saaduti tehakse suitsu, pisto-
 tüki õlgi põletama, ja hoidis looma
 all. Nii siis tuli, suits ja tulised söed
 kurjuse ära peletamiseks. Võib-olla
 on praegune Jaani- ja varemalte pee-
 tud Püriki tuled muistse matustel-
 tulekida representandid? Kahtlemata
 on aga õlgede ja laudade põletamine, mil-
 lel surmuka lautsid oli, vul tänapäev mi-
 nelpool maal koõbens; kuid et varemini sin-
 dis nende põletamine teel, kust leina-
 rong üle oli läinud (Hiedemann, lhn. 310), -
 amidu sureb kurgi, - tõendab seda, et tuli
 on eestiski tähtis tegur tõrje- ja raiise-
 abinõuna olnud, ja muinasajast meile

rahva hinge nii sügavasse on juurdunud, et see veel tänini osaliselt, uniivistiusuga segatult, kehteks on. Ka unide on tuli kurja vastu tuntud: (M. F. Eisen. Eesti roma usk. Tartus, 1926. lrv. 70. 71:) jõulu ja vana-aasta öösi peab tuli kuni hommiku valgeni põlema, et kuri vaim sisse ei pääseks; prundi tünnikul pigmeke koju põleb tuli koldes, et kurje vaimusid eemale peletada. —

Tornuste kaasa andmine on Eestis saanud nagu mujalgi koostöös muinasinimese vaimu- ja usuelu arenguga, nagu seda oli surmude põletaminegi. Need erinevad kõige vanemais vaimu tunded kandavad, nii siis juba kirivajal, mil surmid aratava hõnati. Kuid

et need hõnad sisaldavad tuha- ja sööjäümaseid, siis on need seletatavad juba sel ajal putud püüdiga, s. o. sööma- ja joomisega surmude kandadel ja surmude aures, kus neid tuldri tehti, kus söödi ja joodi, ühes

surumtega. Meiegi koostae maatuselistele nööra
anda, kuigi juba kodus, on sellust juurdunud.

Pronksiajal, mil kalmudeks osutuvad juba
üüriarimud, üüllata kivivared, üülledes sa-
gedasti paasplaatidest kast, kus surm
oli vangistatud, ei olund panustel
nuruat mõtet, sest surm oli vangis
ja välja ei pääsenud. Ja arkeoloogilised
andmed näitavad panuste kuhust. Kui
aga unenäod ja fantaasia, surnu
vangistamisest hoolimata kivivare alt
välja ja üüriarimustri välja toob, saavad
panused süa äige tähenduse tagasi.

Kuid otsides ühtlasi uusi teid surmest
lahti saada, sai alguse surumte põleta-
mine, mis Läänest surnu tungimata hakkas.
Et surnukaha ärapõledes panustel üün-
git mõtet pole, on isemest üüritatav.
Ja panuste kuhust esimestes põletis kal-
mudes on tähelepanndav, kuid arkeologi-
liselt raske määrata. Kuid et maatüise
algtäheendus kivimastides varedusse, surnukaha

vöngistamiseks, kuubeks oli saanud, siis
 muutakse ka eelkristlikul (ulbroonia) rauaajal
 veel edasi surmekaad ja põletatud põrni
 endiselt kivikastides varedesse. Kuid sur-
 mite põletamine siis pronksiajal vaid algas,
 on siin juba teatavise kõrvale tähelepanu
 luse saavutamised. Põrni aga kaotavad
 põletamise levimisel teadagi ainsa tä-
 henduse, sest tuli surmab surmeka ära,
 ja arheoloogia annabki õige vastuse: kal-
 med on põrniestest. ^{ühised} Võnkraal rauaajal
 on surmte põletamine harilikuks sa-
 nud, ja ühe surmeka põlenud põrni
 mis vähe surmte võtab, oleks mõttetu in-
 sinda surmte kastidesse mätta, see-
 pärast muutakse need kasti terve hulka
 kuni täis, ja et need enam enamuse võt-
 kasti, võeti tarvitusele suuremaid, neli-
 murgelisi, tüüridega piiratud kasti,
 mille täis saadis kõrvale teine, kolmas
 jne. ehitati, nii et tekkisid pikad
 kivirid idast läände. Et surmte põ-

letamine siis surmkeha hävitama
 pidi oma ülesannet unenäguks, fanta
 taasia ja vaimuolu arenevusega, stüeti
 ei muutnud täita, vaid surm koduüai
 jana inuagi tagasi tuli, siis said pa
 nused musti oma tähenduse, ja selle
 aja kaltsed on pannustest jällegi rikkad.
 Surmte põletamine siis inimese
 preanimitaist arisni, supäraat
 näuugi huvitava asjaolu. Niimelt,
 et panuseid surmule kaasa anda,
 on tarvis nendegi "hing" vabasta
 da, niimelt katkitaurdüise ja rikku
 üise teel, nii nagu tuli surmu "hin
 ge" vabastab. Surmte matmistel, kus
 "hinge" mõiste nähtavasti veel puudus,
 ei tunda ka asjade murdüist. Seda
 tõendab veel asjaolu, et tuleüdalal,
 ühes surmkehaga olnud pannused, on
 terved. Keskajal ranaajalt on arkeo
 loogilisi andmeid vähe; on kindel, et ul
 tised matmist ja pannuste võtmised

siin edasi kestid. Nooremaal ranaajal
 on surmte põletamise kõrvval surmte mat-
 mine kindlasti pääd tõstnud, ja ajajär-
 gu lõpul on ta manneril ülekkaalus. Põh-
 fusks matmise muesti tarvituselevõttu-
 maks oli levinev ristiusk, mis naabruses,
 Skandinaavias ja Venes levides Eestisse-
 gi tungis, omal matmisviisiga. Kuna
 surmte põletamine kodunäijaid tarvit-
 tada tagasi tulemast sueti ei suut-
 nud, siis püüdis tal siin juba see
 algeline jõud, ja ristiusu „surmte (liha)“
 ühistõusmine“ tõrjus ta takaplaa-
 mile. Pannuseid on iseäranis rohkesti,
 sest kehalis edasilaine vajab neid,
 ja samuti nende müüliga rikku-
 mine surmte põletamise puhul,
 „hinge“ mõistel jätkub; kuid mat-
 mise enamusist ajajärgu lõpul, ole-
 neb ka arjade trüel ligi andmise
 enamus. — Nii on surmte põle-
 tamise käik muistses Eestis.

Lähevat surnute põletamise kombest ei tea meie peaaegu midagi. Et see sündis tuleriidal väljaspool kauda, vahest harva aga kauda kohal, on enam-vähem kindel. Mõhus on tunda, et asetati 4 kivi ja nende vahele tehti tuleriit, millel surmuka põletati sagedasti nii tugevasti, et enam sugugi ei leidu poluid; samal oli põletamine koguni ringikujulisel kivivarel (R. Hausmann. Katalog d. Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. Einl. Nr. LXXIII). Surmuka põletati midugi riides ja täies varustuses ühes ehtega, kuna parinused katri murdi ja põlenad põritu mauda sägitamisel juurde lisati. Läti Hendriku kroonika järel peeti surnute põletamisel matusepidu paljude kaebuste ja joovapideudega süra koõbe järel (Heinrich's von Lettland. Livländische Chronik... v. Ed. Pabst. Reval, 1867. Kap. XII. § 6. Nr. 108). Sellejärele võib arvata,

et eestlased pidasid matusepidu sur-
rejooneliselt, terve sugukonna osavõttel,
milleks õlutki tehti. Kuidas see otsa-
stoodi oli, seda me teada ei saagi. Ka
Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ (Lugulaul
Eesti muinasajast. Tallinnas 1924.) ütleb
surmte põletamisest midagi. Nimuke
juhul kus „Kalevipoeg“ surmte põleta-
mist mainitakse on XX. 466-476:

Kalevide uange poja
Käsmis sõda kinnitada,
Verist vaenu vaigistada,
Senni kui ta surmud sõpru

470: Murule saab mattemaise.

Sulevide poja sängis
Kasvatati kõrge künegas
Paiqutati potinene
Künka otra kividega,
Kuhu põlend tuha põrmu
Mälestuseks matetie...

Seegi juhul näib olevat surmukeha põle-
tisjäänuste matmine urnides, mis muinas-

aja leidudele Eestis täiesti võõras; põle-
 nud tulla matmine kivivaredesse oli Eestis
 harilik nähe, saimuti na potimise ligi
 andmine, kuid toidu ja joogiga. "Kalevi-
 pojas" erineb muudu iseeni surmude mat-
 mine (XII. 363-373; XVIII. 598-608; II. 350-359.). Ka hin-
 gide aega, mis peeti 29. sept. - 28. okt. ja
 mil surmude hingi kodus vastu võeti,
 kaetud lauda nitsepidi istuma are-
 tati, või lasta neile toitu viidi, ning
 ära tagasi saadeti, tunneb "Kalevipoeg"
 (XIV. 373-393:)

Varjulised saavad luba
 Ega aartal hinge ajal
 Korra etta kodu väia
 Oüakrida vaata maies,
 378. Tuttavaida teritamas....

Aga voliaja veerul,
 Lõbunäidalate lõpul
 390. Peavad võõrul käinud pojad
 Tulist tagasi tulema
 Varjuriigi valdadesse,
 Ega mees etta peresse."

Kuid surmude põletamine oli müü-
 nasestlastele nii süraseks ja armsaks
 saanud, et nad kuidagi ei tahtnud lah-
 kuda sest koitbest, nagu seda nõudis
 ristiusu tulek. Kuna seini toimus nende
 matustel sugukonna vanem, pidid nad
 nüüd leppima nõõra ja päälegi umb-
 kulle vaituliku talitusega, mis jäi neile
 arusaamatuks. Me saame siis ka aru,
 miks estlased igal võimalikul juhusel,
 kui aga mahti said, endiselt salaja
 edasi matuid, või jälle kus see veel koit-
 beks salaja põletasid, ja koguni ristiusu-
 liselt matud süraseks haudadest välja ka-
 vasid ja süra koitbe järele matuid ja põ-
 letasid. Läti Hendriku nr. XXVI. 8: „... olid üsna
 surmukehad, mis kirikudadesse matud, hau-
 dadest välja kaevanud ja endise paganlise
 koitbe järele süra põletasid.“

Surmude põletamine, mis juba
 enne ristiusu tulekut osa matuid oli an-
 nud matuisele, vaibub aega mööda, ja

hiljuti ei esine ta enam. Eestlaste
 sunniristiusustamisega viirendati sur-
 mude põletamise kadumist, mis kand-
 sel ristiusu teel isegi olexs vaibunud.
 Kui Läti Hindreku kroonika järelle
 eestlased surmuid aiult põletasid,
 siis võib sest nii aru saada, et sur-
 muid salaja matata oli kerge, kui
 põletada, sest viimasest saadi ko-
 he haisu minna. Peede pidamine
 haudadel ja hingede teenimine kes-
 tavad laiaulatuslilelt edasi. Sur-
 mudele antakse pannuseid. Egal või-
 maalusel matatakse vanadele platidele.
 Nii sugune reisuviis kestab kogu ka-
 toliku aja läbi. Kuna surmude matami-
 sest paganlistesse kohta ^{de} on hiljemini
 sagasti juttu, ei tea me üllal sur-
 mude põletamine lõpuliikult kadus,
 kuid me ei esni, kui ütlemine, ^{et} Eesti man-
 neril surmude põletamine kadus varsti
 pärast icesuuse kaotumist, kuna saar-

tel ta kaunistäini vastu pami.

74.

Eestlase viisadust vanade kait-
miste pidamisest, ja kartust surmatega
teisiti ümberkäia, kui seda surmid
ise tahavad, iseloomustab 1428. a.
Riia prov. kirikunõu määruses lei-
duv punkt (Liv-, Esth- u. Kurl. Urkunden-
buch. v. F. Bunge. Bd. VII. § 690 p. 19:): „Vana
paganlise koutu järele peetakse siitsaa-
du kõlbmatalt mõnede noorristitute,
või selle maa talupoegade poolt pa-
ganlise viisist kinni, mille järele põ-
lates püha surmaedu, elistades endid
matta metsatukadesse nagu loomad ja
ka teistele ilmalikundele kohtadele, ku-
hu nende vanemad ja sõbrad atsa pagan-
lise aegadel su maetud, ja ka tihti kiri-
kutes ja pühades surmaedades valmis-
tavad pidusid, tuis sööki ja jooki atsa
surmid vanematete ja sõpradele, uskudes
et see on lohutusoks, ja muidki atsa rahva
müütsuguseid pruuke toimetavad...”

Freäramis visad olid kadunud
 just naturaalse ja surmude austamise
 kohted, sest need olid seotud, nagu
 nägime kõige tähtsama osaga meie
 muistsust usundist, nimelt surmu-
 te kultusega. Kartus, mis^{di} muistsel
 ustlasel nagu igal teiselgi muinas-
 inimesel, etendas surmude kultuses
 kõige suuremat osa. Sepärast un-
 ti, et kui nad oma erisade kottu-
 beid ei täida ja nende usku ei pea,
 siis hakkavad surmid kodu kaitsta,
 ja toovad omaarvile õnnetusi ja
 muu seas surmaga. Muinaseustlaste
 visadust koostates, ja kargemadest
 ristiusu vastu selgitab meile nende
 usk — surmude kultus.

Lõp.

Auhinnatoo

370253

X ARH